

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

معاونت پژوهش

تقدیم به:

ساحت مقدس قطب عالم امکان و مرکز پرگار وجود، آینه ایزدنا و طایر خجسته لقا، مجمع خوبی و لطف، شاهد پاکی و خیر، شهنشه مکارم و خسرو فضایل، ساقی شکرلب شیرین سخن، دلبر رایت عدالت و شمس برج منزلت، آن نگار گل‌غذار جان فزای روح بخش، یار مشکین خال شهر آشوب ما، مهدی موعود امت، حضرت ختمی ولایت علیه السلام که کاروان عالم هستی را با جذب و مهر، به سوی نشئه تجرد و اطلاق سوق می‌دهد. ایها الغریز! کشتی شکستگانیم در شب تاریک و گرداب بلا، که به ره مانده و افتاده زیا، دارم امید از آن معتکف پرده غیب، به تصدق برما؛ که منت مواهب تو طوق گردن ماست. «جان فدای نرگس مست نوازش گر مردم دارت»

---

۱. اقتباس از خطبه ۳ نهج البلاغه امام علی علیه السلام است: «و انه لیعلم ان محلی منها محل القطب من الرّحا».

مقام محبت الهی از منظر حکمت و عرفان نظری و عملی

دکتر محمدحسین خلیلی

سرشناسه:	خلیلی، محمدحسین، ۱۳۴۶-
عنوان و نام پدیدآور:	مقام محبت الهی از منظر حکمت و عرفان نظری و عملی / محمدحسین خلیلی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۸۹.
شابک:	978-964-195-185-8
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیبا
موضوع:	عشق (عرفان)
موضوع:	خدا و انسان (اسلام)
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	۱۳۸۹ م/خ/۹/۲۸۶ BP
رده بندی دیویی:	۸۳/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی:	۲۰۷۷۸۶۵

مقام محبت الهی از منظر حکمت و عرفان نظری و عملی

مؤلف: محمد حسین خلیلی

چاپ اول: ۱۳۸۹ش، ۱۴۳۲ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: فاضل ● قیمت: ۸۵۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۲۰۰۰

- آماده‌سازی: محمدباقر شکر
- صفحه‌آرایی: محمد باقر شکر
- طراحی: حسین صالحی
- ویراستار: حسین حبیبی
- نمونه‌خوان: سیدشعبان‌علی هاشمی
- کنترل نهایی: هادی عبدالمالکی
- ناظر فنی: سیدمحمد عمادی مجد
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز پخش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان حججیه، فروشگاه مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ. تلفکس: ۰۲۵۱۷۷۳۰۵۱۷
  - قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه، فروشگاه مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ. تلفن: ۰۲۵۱۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵۱۲۱۳۳۱۴۶
- www.miup.ir , www.eshop.miup.ir
E-mail: admin@miup.ir, root@miup.ir

سخن ناشر

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾^۱

آیا در این جهان، کمالی، سعادت و لذتی بالاتر از محبوب یگانه وجود ذی‌العزّة والجمال شدن، وجود دارد و آیا غایتی بالاتر از این در مخلوق ضعیف رانده شده به اسفل السافلین می‌توان یافت.

پس اگر آدمی سر به سجده بساید و در شکر این نعمت، رحمت و لطف، عمر به پایان رساند، عاجز از ادای شکر چنین تفضلی است.

چه زیبا فرمود: آن کس که تو را ندارد چه دارد و آن کس که تو را دارد چه کم دارد. کتاب حاضر که به قلم فاضل ارجمند حجة الاسلام دکتر محمد حسین خلیلی نگاشته شده است بحثی است مفصل در «مقام محبت الهی از منظر حکمت و عرفان نظری و عملی». مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضمن گرامی‌داشت زحمات مؤلف، نشر این اثر را تقدیم می‌کند به همت والای عارفان و عاشقان دل‌سوخته.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

۱. آل عمران، آیه ۳۱.

فهرست

۱۹	چکیده.....
۲۳	پیش‌گفتار.....
۲۴	الف) تبیین موضوع.....
۲۵	ب) بیان اهمیت موضوع و فواید و اهداف آن.....
۲۶	ج) پیشنهاد تحقیق درباره موضوع.....
بخش اول: کلیات	
۳۱	۱. تحلیل لغوی و اصطلاحی محبت.....
۳۱	حبّ و محبت در کلام لغویین.....
۳۴	محبت در عرف خاص (اصطلاح حکمت و عرفان).....
۳۷	مجهول بودن حقیقت محبت.....
۳۹	سرّ مجهول بودن حقیقت محبت.....
۴۰	ترادف محبت و عشق.....
۴۳	ترجیح کاربرد واژه محبت.....
۴۵	۲. محبت الهی از منظر کتاب و سنت.....
۴۵	محبت، مهم‌ترین مبنای تعلیم و تربیت اسلامی.....
۴۸	مشرّب‌های اخلاقی و تربیتی.....
۵۰	مقایسه‌ای اجمالی میان دو مشرب اخلاقی.....
۵۱	حل اختلافات جامعه انسانی در پرتو محبت به حق.....
۵۵	خطر عشق به دنیا.....
۵۷	دل‌بستگی به خدا، دژ مستحکم.....
۵۸	مهرورزی در حوزه تشریح فردی.....
۵۹	طایر قدس.....

۶۰	..... سایه محبوب
۶۱	..... انسان خداگونه
۶۵	..... ۳. شخصیت متعالی انسان و محبت ایده‌آل
۶۵	..... نخستین معرفت
۶۷	..... چهار نظریه در مورد شخصیت انسان
۶۹	..... خسارت خودناشناسی
۷۱	..... دانشمند واقعی از منظر دین
۷۲	..... صورت انسانی و سیرت حیوانی
۷۳	..... اشتباه ابلیسی
۷۵	..... روشن‌دلی و بصیرت، ثمره خودشناسی
۷۸	..... انسان، میوه درخت آفرینش
۸۱	..... ظرفیت وجودی انسان
۸۴	..... انسان در فرهنگ مادی و الهی
۸۶	..... اومانیزم و ارزیابی آن
۸۹	..... خودشناسی و ساختار نظام اعتقادی
۹۱	..... کار بی‌کاری
۹۲	..... انسان، موجودی نامتناهی
۹۳	..... مواهب مادی، گُلخَن حیات روحانی
۹۴	..... تجربه‌های ویرانگر و بازنگشتی
۹۵	..... بحران هویت
۹۷	..... خود فراموشی، نشانه بی‌خردی
۹۹	..... ۴. رابطه محبت و مقوله‌های دینی
۹۹	..... پیش درآمدی در فطرت انسانی
۱۰۰	..... محبت الهی و فطرت احساسی
۱۰۲	..... الف) محبت فطری در آیات
۱۰۴	..... ب) محبت فطری در روایات
۱۰۶	..... محبت و هدایت
۱۰۷	..... الف) محبت ساری در تمامی هستی و هدایت به کمال مطلوب
۱۰۷	..... ب) محبت مکنون در سرشت ذات انسان و هدایت به کمال مقصود
۱۰۸	..... محبت و عبادت
۱۱۰	..... معبود یگانه و یگانه معبود
۱۱۲	..... عبادت محبانه و مخلصانه
۱۱۵	..... محبت و دیانت

۱۱۹	..... محبت و معرفت
۱۲۱	..... تقدّم معرفت بر محبت در سخن حکیمان و عارفان
۱۲۲	..... دفع تهافت
۱۲۴	..... محبت و سیر و سلوک
۱۲۶	..... اقسام سالکان
۱۲۶	..... الف) سالک غیر مجذوب
۱۲۷	..... ب) سالک مجذوب
۱۳۰	..... ج) مجذوب سالک
۱۳۳	..... د) مجذوب غیر سالک

بخش دوم: مشرب حکمی و معرفتی در حبّ مقدّس

۱۳۷	..... ۱. حبّ الهی، به عنوان طریقه و مقام
۱۳۷	..... مقام حبّ الهی
۱۳۷	..... ۱. مقام محب بودن یا محبت
۱۳۷	..... الف) محبت به عنوان طریق
۱۴۲	..... منازل طریق محبت:
۱۴۶	..... ب) محبت به عنوان مقام
۱۵۳	..... ۲. مقام محبوبیت
۱۵۷	..... ۲. مراتب و درجات محبت
۱۵۷	..... پیش درآمد
۱۵۸	..... ۱. مراتب حبّ از حیث شدت و ضعف
۱۶۵	..... ۲. مراتب حبّی همگام با مدارج ادراکی
۱۶۶	..... الف) حبّ بالقوه
۱۶۶	..... ب) حبّ نباتی
۱۶۷	..... ج) حبّ حسی حیوانی
۱۷۰	..... د) حبّ خیالی انسانی
۱۷۴	..... هـ) حبّ عقلی نورانی
۱۷۸	..... ۳. القاب محبت
۱۷۸	..... ۱. هوی
۱۸۰	..... ۲. حبّ
۱۸۲	..... ۳. عشق
۱۸۴	..... جستاری در باب عشق الهی
۱۸۷	..... ۴. ودّ
۱۹۰	..... ۴. ویژگی‌ها و اوصاف محبت آرمانی الهی

مقدمه	۱۹۰
اوصاف محبت الهی از منظر فلسفی و عرفانی	۱۹۱
۵. منافع و فواید حبّ قدسی	۲۰۵
۱. غنای نفسانی و استغناء روحی	۲۰۵
۲. تجلی بخش مقام خلافت و ولایت الهی انسان	۲۰۷
۳. سهولت ادراک وجوب وجود حضرت حق	۲۰۹
۴. محور انانیت ارتفاع حجابها در مراحل کمال	۲۱۰
۵. حصول قرب و فنا	۲۱۲
محبت الهی، مبنای مراحل فنا	۲۱۵
یکم. «محو» = فنای فعل و اراده = توحید افعالی	۲۱۵
دوم. «طمس» = فنای صفات = توحید صفاتی	۲۱۷
سوم. «محق» = فنای ذات = توحید ذاتی	۲۱۷
۶. وصول به عالی‌ترین محصول حیات	۲۱۸
۷. درک و کشف اسرار و رموز کلام الهی	۲۲۰
۸. آمیختگی وجود محب از صفات متضاد	۲۲۳
۹. دست‌یابی به کرامت ارزشی	۲۲۴
۱۰. محبت به خدا و خویش‌باشن باوری	۲۲۷
۶. انواع محبت	۲۳۱
نمودار انواع حب از منظر حکمی و عرفانی	۲۳۲
۱. حب ذاتی	۲۳۳
۲. حب الهی	۲۳۶
الف) حب خدا به خلق (محبت حقیقی تبعی و ظلّی = حبّ فعلی)	۲۳۶
یکم. حب فعلی الهی عام = محبت خداوند به همه مخلوقات عالم	۲۳۶
دوم. حب فعلی الهی خاص = محبت خدا به انسان	۲۴۰
شواهد و دلایل رویکرد اول؛ «حب الهی لنفسه»	۲۴۴
شواهد و دلایل رویکرد دوم؛ «حب الهی لنا»	۲۴۵
سوم. حبّ فعلی الهی خاص الخاص = محبت خدا به عقول و نفوس قدسی و الهی	۲۴۶
نفوس متألّه یا انسان‌های کامل در بینش فلسفی و عرفانی	۲۴۸
ویژگی‌های انسان کامل:	۲۵۱
مصادق انسان کامل	۲۵۵
ب) حب خلق به خدا	۲۵۸
یکم. حب الهی خلق به ذات مقدس حق سبحانه = محبت حقیقی فرعی	۲۵۸
اول. حب الهی عام خلق به خدا	۲۶۰

۲۶۲	بینش فلسفی و عرفانی در سریان عمومی محبت
۲۶۲	۱. تبیین بینش فلسفی
۲۶۵	۲. تشریح دیدگاه عرفانی
۲۶۷	برهان دکترین عرفانی
۲۶۹	علامه طباطبائی <small>رحمته الله علیه</small> و عمومیت آگاهی عرفانی
۲۷۲	دوم. حب الهی خاص خلق به خدا
۲۷۴	انواع محبت الهی خاص
۲۸۱	۳. محبت الهی موهبتی
۲۸۳	سوم. حب الهی خاص الخاص خلق به خدا
۲۸۸	دوم. حب الهی خلق به اسما و صفات و افعال حق تعالی = حب عقلی (عقلانی)
۲۹۱	حب عقلانی از حیث ارزشی در عرفان عملی
۲۹۴	ارادت به انسان کامل در آینه آیات و روایات
۲۹۸	ولایت، شاهراه توحید
۳۰۱	۳. حب روحانی
۳۰۱	آرای حکما و عرفا در حب روحانی
۳۰۸	۴. حب طبیعی نفسانی
۳۰۹	اقوال در حب طبیعی نفسانی
۳۱۲	۵. حب طبیعی حیوانی
۳۱۴	میل به صورت و ظاهر در کلام متفکران
۳۱۷	حب طبیعی و روحانی از نگاه مولانا و مولوی شناسان
۳۲۱	مناسبت قدیمه در الفت انسانی
۳۲۴	۶. حب به موهومات و تخیلات
۳۲۴	قوه تخیل؛ شاهکار خلقت
۳۳۱	۷. پیرامون محب
۳۳۱	تعریف محب
۳۳۵	انواع محب
۳۳۵	۱. محب طبیعی حیوانی
۳۳۷	۲. محب طبیعی نفسانی
۳۳۸	۳. محب روحانی
۳۴۰	۴. محب عقلی یا عقلانی
۳۴۲	۵. محب الهی و آرمانی
۳۴۵	اوصاف محبان الهی
۳۴۶	یکم. پیراستگی از پلیدی‌ها
۳۴۸	دوم. وحدت شخصیت

۳۵۱	سوم) صدق و وفا.....
۳۵۲	مبانی لزوم صدق و وفا در محبت .....
۳۵۴	چهارم) اخلاص در عبودیت و زهد عارفانه .....
۳۵۷	تبیین و تحلیل عارفان از زهد .....
۳۵۹	پنجم) فروتنی، لطافت و محبت نسبت به خلق .....
۳۶۲	محبت طولی، نه عرضی .....
۳۶۵	ششم) شوق به مرگ و لقای محبوب .....
۳۶۷	تحلیل عالمان اخلاق از مرگ .....
۳۶۸	هفتم) سوز و گداز و ناله‌های آتشین .....
۳۷۰	اسباب قلبی سوز و گداز مجبان الهی .....
۳۷۱	ناله‌های هجران و فراق .....
۳۷۲	مظاهر ادبی - عرفانی فراق .....
۳۷۳	آرزوی وصال در اندیشه واصلین .....
۳۷۵	حیرت و هیام دل‌باختگان حق .....
۳۷۶	هشتم) صبوری و شکیبایی .....
۳۷۹	نهم) مقام تسلیم و رضا .....
۳۸۲	دهم) خمول و گمنامی .....
۳۸۴	کتمان، پایه و مایه گمنامی .....
۳۸۵	کتمان از آداب سیر .....
۳۸۸	۸. پیرامون محبوب .....
۳۸۱	تعریف محبوب .....
۳۹۱	مظاهر و متعلقات محبوب .....
۳۹۲	الف) مظاهر محبوب .....
۳۹۳	ب) متعلقات محبوب .....
۳۹۴	اوصاف محبوب .....
۳۹۵	الف) جامعیت؛ «الله» .....
۳۹۶	ب) یگانگی؛ «أحد»؛ بساطت .....
۳۹۷	ج) یکتایی؛ «واحد»؛ بی‌مانندی .....
۳۹۷	د) بی‌نیازی؛ «الصمد» .....
۳۹۸	هـ) نامحدودی .....
۳۹۸	و) احاطه و حضور .....
۳۹۹	ز) علم و حکمت .....
۴۰۰	ح) لطف و رحمت بی‌کران .....
۴۰۱	عفو الهی، جلوه بارز رحمت .....

۴۰۳	ط) زیبایی و دلربایی
۴۰۴	ی) غیرت
۴۰۶	جلوه‌های مختلف غیرت حق
۴۱۰	مبانی نظری غیرت محبوب در جلوه نفی هر گونه توجه به غیر
۴۱۰	۱. محبوب در جمال و کمال، بی‌نظیر است
۴۱۱	۲. جز محبوب حقیقی، هیچ‌کس دیگری منشأ کمال معرفتی محب عارف نیست
۴۱۲	۳. توجه به غیر، مانع حضور و وصال محبوب است:
۴۱۳	۴. صدق و وفا در طریق محبت و ولاء ضروری است
۴۱۵	۵. هیچ لذتی به لذت توجه و مهرورزی به محبوب نمی‌رسد
۴۱۵	۶. گرایش به غیر، علامت خودخواهی است
۴۱۶	دلایل بی‌بدیل بودن لذت و بهجت محابّه با خدا
۴۱۸	انواع محبوب
۴۱۸	پیش درآمد
۴۱۹	گونه‌های محبوب به اعتبار تنوع محبت
۴۲۶	محبوبان حضرت حق
۴۲۷	تنوع محبوب به حسب تفاوت مراتب وجود
۴۳۲	درجات معرفتی و تنوع محبوبان انسان
۴۳۴	۹. آرای حکیمان و عارفان در باب محبت آرمانی الهی
۴۳۴	پیش‌گفتار

بخش سوم: محبت به ذات مقدس حق تعالی

۴۶۵	۱. انگیزش حبّی
۴۶۵	حرکت حبّی، راز آفرینش
۴۶۹	پیامدهای تجلّی ذاتی و حبّ آفرینشگر
۴۷۱	مبانی نظری فاعلیت حبّی
۴۷۶	۲. محبت انحصاری
۴۷۶	نظریه عرفانی انحصار محبت به حقیقی
۴۸۰	مبانی نظری نظریه انحصار
۴۸۰	الف) ایده وحدت وجود
۴۸۳	ب) حبّ به کمال مطلق و دائم
۴۸۵	دلیل ملازمه میان حبّ و کمال
۴۸۸	ج) محبوب یگانه و یگانه محبوب در اسباب نظری محبت
۴۸۹	تفصیل استدلال و توضیح مقدمات آن

بخش چهارم: عوامل، علائم و راه‌های دست‌یابی به حبّ آرمانی

۱. عوامل انگیزش حبّ الهی ۴۹۶
۱. خیر و کمال ۴۹۶
- کمالات و فضایل خدا از دیدگاه قرآن ۴۹۸
۲. زیبایی و جمال ۵۰۱
- جاذبه جمال حق؛ تازیانه سلوک در قوس صعود ۵۰۳
- توانمندی بر ادراک جمال حق ۵۰۵
۳. احسان و انعام ۵۰۷
- الف) احسان از منظر عرفانی ۵۰۹
- ب) احسان، عامل توحید در محبت ۵۱۰
۲. لوازم، احکام، دلایل و علائم حبّ الهی ۵۱۴
۱. علائم و لوازم حبّ ایده‌آل در مراحل اولیه ۵۱۶
- الف) دوام استغراق در ذکر زبانی حق ۵۱۶
- ب) دوام ذکر قلبی حق ۵۱۷
- ج) حرص به خلوت و مناجات با محبوب ۵۱۸
- د) تهجد و شب زنده‌داری ۵۱۹
- هـ) رحمت و شفقت بر همگان ۵۲۱
- و) کتمان ۵۲۲
۲. نشانه‌ها و آثار مهر قدسی در مراحل متوسطه ۵۲۳
- الف) پرهیز از غفلت و اشتغال دل به اغیار ۵۲۳
- ب) انس با محبوب ۵۲۴
- ج) رضایت محبوب ۵۲۶
- د) زهد و بی‌رغبتی نسبت به غیر محبوب ۵۲۹
- هـ) اشک شوق ۵۳۱
- و) اشتیاق شهود و شوق به مرگ ۵۳۲
- ز) خوف از هیبت محبوب ۵۳۴
۳. لوازم و دلایل محبت آرمانی در مراحل عالیّه ۵۳۷
- الف) احتراق و ارتفاع اغیار و شواغل ۵۳۷
- ب) محو انیت و انانیت محب سالک ۵۳۸
- ج) سیر در مراتب فنا ۵۴۰
۳. طرق تحصیل محبت الهی ۵۴۲
- راه‌های تحصیل حبّ الهی از منظر حکما و عرفا ۵۴۵
۱. معرفت ۵۴۵
- خطوط کلی هندسه معرفتی انسان ۵۴۷

۵۴۸	کیفیت معرفت به خدا.....
۵۵۲	معرفت آفرین‌های انسان.....
۵۵۶	۲. تفکر.....
۵۵۷	مجازی تفکر مطلوب.....
۵۵۹	۳. حب مجازی.....
۵۶۱	۴. ذکر نفسی.....
۵۶۳	۵. توجه و تذکر به آلاء و الطاف پروردگار.....
۵۶۴	۶. ارزیابی و مقایسه محبوب‌ها.....
۵۶۸	۷. حسن خلق.....
۵۷۰	راه‌های دستیابی به حب الهی، در آینه آیات و روایات.....
۵۷۰	مقام اوّل.....
۵۸۲	مقام دوم.....
۵۸۳	اسباب محبت خدا به خلق.....
۵۸۳	الف) توبه و طهارت.....
۵۸۴	ب) تطهیر و پاک‌سازی.....
۵۸۴	ج) احسان و نیکوکاری ﴿إِنَّ اللَّهَ تُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾.....
۵۸۵	د) جهاد و قتال در راه خدا.....
۵۸۵	هـ) صبر و شکیبایی.....
۵۸۶	و) شکر.....
۵۸۷	ز) توکل.....
۵۸۷	ح) وارستگی و پارسایی.....
۵۸۹	ط) دوستی با یک‌دیگر، برای خدا و در راه او.....
۵۸۹	ی) قسط و عدل.....
۵۹۰	ک) کثرت یاد مرگ.....
۵۹۰	ل) کم‌حرفی و کم‌خوری و کم‌خوابی.....
۵۹۱	م) نیکی و خدمت به خلق.....
۵۹۲	ن) فرایض و نوافل.....
۵۹۳	س) سوز دل و اشک روان.....
۵۹۴	ع) پیروی از پیامبر ﷺ [اتباع الرسول].....
۵۹۷	کتابنامه.....

